

KISBÉR

Neve pusztaszemélynév eredetű. Ősidők óta lakott hely, területéről csiszolt kőkori leletek, egy rézcsákány, bronz tör, a korai vaskorból vasrudacsákák, a római korból fibulák, pénzermék kerültek elő. Okleveles említése 1277: Beyr, 1358: Kysbeyr. IV. László király a Beyr (Bér) nevű három falu földjét, amelyen egykor szakács-népek és más hercegi udvarnokok éltek, a hántai prépostságnak adományozta. 1529-ben a törökök felégették a szomszédos Nagybérral, Kis- és Nagybattyánnal, valamint Ivánkával együtt, de Kisbér már 1531-ben részben újjáépült. A törökidőkben elpusztult. A lakatlan birtokot Enyingi Török István a gesztési várhoz csatolta. Török Istvántól Balogfalvi Siey János a győri vár lovashadnagya vásárolta meg és telepítette be jobbágyokkal. 1621-ben, amikor a királytól a vásárlásra jóváhagyást kért, a birtokba iktatást Herovits Mátyás fehérvári örkanonok - régi jogaira hivatkozva - megtámadta. A bíróság előtt peregyezséget kötöttek, amelynek értelmében a telepítés költségeinek fejében Siey 20 évre birtokjogot nyert. A szerződés letelte után 1641-ben Goruli Ferenc örkanonok a birtokot visszavette Siey özvegyétől Wragovitz Magdolnától és 1669-ben a győri szemináriumnak (papnevelő intézet, ajándékozta. 1686-ban a Bécs alól visszavonuló török hadak ismét elpusztították a falut, lakói elmenekültek. A Rákóczi szabadságharc alatt 1706. december 23-án és 24-én jelentős ütközet zajlott le Kisbér határában. A lesben álló kurucok, mint Bottyán János generális írja: "ötszáz egynéhány ráczot" vágta le. 1709-ben a kivonuló kuruc csapatok felégették a falut. 1749-ben Mária Terézia elvette a birtokot a győri szemináriumtól és Tarcs-, Alsó-, Felső vasdinnye-, Battyán-, Ivánka-, Nagybér-, Aka-, Nádasd-, Hántapusztával együtt a francia származású Toussaint József Ferenc bárónak - Ferenc császár kincstárnokának - ajándékozta. Az így kialakult nagybirtok központja Kisbér lett.

A bárótól 1755-ben Béla Horváth József vásárolta meg, akitől kölcsöntartozása fejében 1759-ben gróf Németújvári Batthyány Lajos nádor tulajdonába került. 1760 körül kezdik el építeni barokk stílusú kastélyát. A nádor halála után 1765-ben a birtokot legkisebb fia: Batthyány Tódor (József hercegprímás öccse) örökölte, aki mintagazdasággá fejlesztette. Itt természetkezelték hazánkban először dohányt nagyüzemileg. Svájci tehenészet és német juhtenyésztése elsők között volt az országban. Kartonfestő-, majolika-, posztó- és sörfőző üzem is működött itt. Az 1784-87-es népszámláláskor 206 házban 314 család élt. Népeisége 1426 fő. 2 papot, 1 tisztviselőt, 26 polgárt, 65 parasztot, az utóbbi kettő 82 örökösét és 229 zsellért írtak össze. 1797-ben mezővárosi rangot, évi négy nagyvásárra és heti egy piacnapra privilégiumot kapott. A napóleoni háború idején 1809-ben a magyar seregek főhadiszállása egy ideig Kisbéren volt. A 19. század elején Batthyány Antal József az angol kertben színházat, a kastéllyal szemben hatalmas kupolás üvegházat építtetett. Itt fogadta Mária Ludovika császár- és királynét. Halála után a birtokot 1828-ban fiai: Gusztáv és Kázmér grófok örökölték. Kezdetben együtt gazdálkodtak. Gusztáv honosította meg Kisbéren 1830 körül az angol telivér tenyésztést. 1838-ban birtokaikon igazságosan megosztottak, a kisbéri birtok Kázmér tulajdonába került.

1831-ben a kolerajárvány sok áldozatot szedett. 1848-ban a mezővárosban 2085 ember lakott. A településen 57 kézműves élt, 29 mesterséget képviselve. 2 orvos, 2 bába és gyógyszerár is működött itt. 1848-ban egy legelőelkülönítési per miatt parasztmegmozdulásra került sor, melyet a kivezényelt katonaság csillapított le. 1848. december 30-án Perczel Mór csapatainak utóvédje a móri csata előtt itt táborozott. Batthyány Kázmér reformpolitikus Kossuth politikáját támogatta. A legválságosabb időkben a Szemere kormány külügyminisztere volt. A szabadságharc bukása után Kossuth-tal Törökországba

emigrált. Birtokait elkobozták, és császári rendeletre 1853-ban Kisbéren katonai ménest hoztak létre. A szervezést Ritter Ferenc altábornagra bízták. Ő építtette ma is álló impozáns épületegyüttest. Katonai célú kórháza is ekkoriban létesült.

1868-ban a ménes a magyar állam tulajdonába került. Az uradalom 1870-ben kettévált. A ménesbirtokon szarvasmarha-, juh-, sertésenyésztés és vetőmagtermesztés folyt, míg a ménesintézet továbbra is katonai felügyelet alatt angol telivér- és félvér ló tenyésztésével foglalkozott. A világhírű versenylovak - Buccaneer, Cambussan, Kisbér, Kincsem, Imperiál tették ismertté Kisbér nevét szerte a világon. A ménes alapítását követően sok iparos és zsidó kereskedő telepedett le. Kisbér lakóinak száma a századfordulón 3835 fő, ebből iparos 452. Téglagyára, vaj- és sajtgyára, hengermalma működött. Az 1862-ben megépült Komárom-Székesfehérvár déli vasút, majd az 1902-ben átadott Bánhida-Pápa helyi érdekű vasúttal a település fejlődése még inkább felgyorsult. A 19. század közepén a lakosság felekezeti megoszlása: 1840 katolikus, 210 református, 20 evangélikus, 15 zsidó volt. 1900-ban a településen 3026 katolikus, 356 református, 142 evangélikus és 311 zsidó vallású élt.

A településen 57 kézműves élt, 29 mesterséget képviselve. 1892-ben a régi helyén új négytantermes iskolát építettek, melyet 1910-ben kultúrteremmel bővítettek. Az iskola emeletréépítéssel, 1930-ban tovább bővült. Ma itt működik a gimnázium. A reformátusok 1900-ban építettek új iskolát, ma ez ad otthont a bölcsődének. A zsidó hitközség 1875-ben létesített iskolát, de ez szűknek bizonyult, 1881-ben újat építettek, amely 1927-ig működött. A szakmunkás iskola 1888-ban alakult. 1906/ 1907-es tanévben a tanoncok száma: 106 fő, melyből 94 iparos és 12 kereskedő volt.

A polgári fiú és leányiskola 1934-ben alakult, és 1948-ig működött. Két foglalkoztatótermes óvodáját 1940-ben építették, azóta többször bővítették. 1892-től 1948-ig nyomdája, 1892-1915 között hetilapja is volt. Az 1867-ben alapított ipartársulat 1889-ben alakult át ipartestületté, ide tartozott: Ászár, Ete, Tárkány, Vérteskethely és Császár iparos közössége. Az első világháború 194 hősi halottjának 1933-ban állítottak emlékművet. Városias fejlődése az 1920-as években indult el. 1930-ban villanyhálózat, közutak, egészségház, mentőegyesület létesült. Három kövezett utca, járdák, parkosított közterek, szálloda, vendégfogadók várták a világ minden tájáról ide érkező látogatókat. A társadalmi élet polgárosulására számos egyesület - Izraelita Nőegylet, Önkéntes Tőzoltó Egylet, Kisbéri Dalegylet, Kisbér és Vidéke/Ipartestület, Vöröskereszt Egyesület, Iparos és Kereskedő Ifjúsági Kör, Levente Egyesület, Polgári Lovászegylet, a "Falu" Országos Földműves Szövetség helyi csoportja, a Római Katolikus Egyházközség Népháza, a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Árvák Országos Szövetségének helyi csoportja, Magyarországi Katolikus Legényegylet Kisbéri Fiókszövetsége stb. - utal. Népkönyvtárat 1927- és 1931-ben kapott a Vallás és Közoktatásügyi, valamint a Földművelésügyi Minisztériumtól. A zeneoktatás 1937-ben kezdődött, a komáromi zeneiskola fiókéntézményében

A virágzó kisváros fejlődését a második világháború törte meg. 1944-ben a ménes értékesebb lóállományát Németországba menekítették. Kisbér ostroma 1945. március 19-én kezdődött és 26-ig tartott. A volt kisbéri ménesgazdaságot 1947-ben Bábolnához csatolták. A megmaradt lóállományt 1947-ben Németországból hazaszállították, és 1948-ban ménetelepet alapítottak. A versenylótenyésztés 1953-ban indult be újra, de az eredményesen működő ménest 1961-ben megszüntették.

A Batthyány kastélyban 1946-ban Kórházat létesítettek. 1949-ben alakult meg a Virágzó Termelőszövetkezet, amely 1987-ben 4074 hektáron gazdálkodott. A Kisbéri Állami

Gazdaságot 1962-ben alapították. A 70-es években legjelentősebb ipari üzemei: a Gamma Művek Kisbéri Gyáregysége, Alfa Ipari Szövetkezet, Téglagyár, Hengermalom, Műanyag Üzem. 1951-ben létesült a Táncsics Mihály Gimnázium és Kollégium, 1975-ben az Állami Zeneiskola. 1986-ban új 16 tantermes általános iskolát és sportcsarnok épült.

Kisbér 1970-től nagyközség. 1972-ben Kisbér és Hánta, majd 1977-től Kisbér, Hánta, Ete, Ászár közös tanácsú községek. Ete 1992-től ismét önállóvá vált. Kisbért 1986. január 1-jén avatták várossá. Lakossága 1990-ben 7532 fő volt/területe 3662 ha.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a múltat idézik: Ivánka, régen Iwankatheleke (1525) Török Bálint-ere, Feketevíz, Kő-haraszt-alatt (1668) Sós-tó (1671) Kert-alja, Pörös-föld, Kis-hegy (1759) Öreg-hegy, Páskom, Káposztráskertek, Kender-föld (1768). A Talpasberek egy kuruc-labanc ütközet emlékét őrzi. Közigazgatási bíraskodásra utal: Veszthely. Lótenyésztés emlékét őrzi: Ló-kert (itt tartották a lóversenyeket), Dögtemető. Kolera-bódé (helyén a múlt század végéig kolera elkülönítő volt). Ezeréves (az ezeréves millennium emlékére fenyőcsemetékből formálták ki az 1000-es számot).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

A török hódoltság után alakult meg a katolikus egyház, erről az 1714-ben végzett canonicavisitatio Tanúskodik. Ekkor még temploma nem volt, az istentiszteleteket egy jobbágyházban tartották. A lakók református, másik fele katolikus volt. Az anyakönyveket 1722-től, vezetik. Első templomát 1740 körül építették, ez még fából, sövényből készült. 1768-ban már kőből épült temploma van, mai temploma 1783-ban épült. Ugyanekkor bővítették és alakították át a volt vendégfogadó épületét plébániaházzá. Lakói a török háborúk alatt reformátusok voltak. Marosi István kisbéri prédikátort is megidéztek 1674-ben a pozsonyi véisztörvénysek elé.

A reformátusok 1792-ben alakítottak Ászárral társegyházat, de templomot csak 1941-ben építettek. A templom az erdélyi templomok stílusában, Szeghalmi Bálint tervei alapján létrejött. Önálló anyaegyházát 1951-ben alakították. Anyakönyveit 1951-ig Ászáron, azóta Kisbéren vezetik. Kisbéren, a piaccal bíró településen a 18. század végén telepedtek meg a zsidók. 1840 körül még csak néhány család élt itt. 1848 után nőtt meg a betelepülők száma. 1851-ben alapították meg a hitközséget, temetőt alakítottak ki, létrejött a Chevra Kadisa. 1875-ben zsinagógát építettek. A 20. században anyakönyvi kerületéhez Ászár, Ete és Vérteskethely tartozott. 1938-ban a kisbéri izraelita hitközség lélekszáma 198 fő volt. 1944-ben az itteni gettóban gyűjtötték össze a környék zsidóságát is, s 1944 júniusában Németországba deportálták őket. 1945-ben a hitközség már nem alakult újjá. A zsinagógát 1945 után lebontották.

MŰEMLÉKEK

Az 1760-65 körül emelt barokk majd 1840 táján klasszicista stílusban átépített Batthyány kastély, védett kertjével. Műemlék jellegű az 1783-ban emelt barokk katolikus templom, melyet 1828-ban klasszicista stílusban átépítve toronnyal bővítettek. Figyelemre méltóak az 1820 körül készült klasszicista fő- és mellékoltárai, 18 századvégi copf stílusú szószéke, mellékoltárképe - Krisztus a kereszten - a bécsi Johann Carl Auerbach műve 1778-ból.

Freskóit 1938-ban Döbrentey Gábor készítette. A templom 2020-2021-ben teljes külső felújításon esett át.

A templom közelében áll a barokk jegyében, a 18. század végén átépített római katolikus plébániaház, amely 2022-ben teljes külső és belső felújításon esett át.

Műemlék jellegű a lótenyésztés emlékét őrző ménes-birtok épületegyüttese, középpont a volt Királyi Lovardával, amely a mai napig is Közép-Európa legnagyobb fesztávolságú lovardája. Figyelemre méltó alkotás a lovarda előtt álló Wenckheim szobor (1902), amely Fadrusz János alkotása, és a kastély mellett álló Kozma szobor (1896, Horváth Adorján műve). Műemlék jellegű az 1770 körül készült Nepomuki Szent János szobor.

KÉPZŐMŰVÉSZEK, ÉPÍTÉSZEK

ANDRÉ Rezső festő és grafikus

1873-ban született Kisbéren, majd 1920-ban halt meg Nürnbergben.

HÉRICS Nándor grafikusművész

1956-ban született Kisbéren. Művészeti tanulmányait Kerti Károly tatai szakkörében kezdte, majd Dorogon lakott, jelenleg Budapesten él és dolgozik.

Lóska Lajos: Hérics Nándor. = Művészet, 1989. 8. sz. 32-33.1.

Wehner Tibor: Bevezető Hérics Nándor kiállításának katalógusába. Budapest, 1990.

BAUMHORN Lipót (Kisbér, 1860. december 28. - Kisbér, 1932. július 8.)

Számos hazai zsinagóga tervezője volt.

SZAKÍRÓK

HEGEDŰS Pál (Kisbér, 1932. február 14. – 2017.12.01.)

Kisbér város Díszpolgára és Pro-Urbe díjasa.

Műve:

Örökségünk-Kisbér történeti emlékei.Jaksics György kiadásában.

HODEK József (Kurtakeszi, 1906. március 17. - Kisbér, 1968. május 17.):

Kossuth-díjas tsz-elnök

Műve:

Vihar és szivárvány. Egy tsz-elnök visszaemlékezései. Bp. 1967. Kossuth K. 328.1.

36. Kisbér pecsétje. 1850 körül.